

тися з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. Проте основою успішності євроінтеграційних зусиль може стати не квапливість, а виваженість, не прагнення до формального результату, а врахування всієї сукупності реальних обставин і тенденцій. Зрештою, саме така політика відповідає справжнім європейським традиціям.

Література

1. *Леонов Д. А., Львовичкін С. В., Хоружий С. Г.* Ринок фінансових послуг: парадигма євроінтеграції: Монографія / Д. А. Леонов, С. В. Львовичкін, С. Г. Хоружий. — К.: УІРФР, 2008. — 848 с.
2. *Жилкина М. С.* Государственное регулирование страхового рынка в зарубежных странах / М. С. Жилкина // Финансовая газета. — № 42. — 1999. — С. 4.
3. *Страховання: [підручник] / За ред. В. Д. Базилевича.* — К.: Знання, 2008. — 1019 с.
4. Мифы или реальность. Империя ВССИ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.molomo.ru/inquiry/bcci.html> — Заголовок з екрану.
5. European Commission. Life assurance and Non-Life insurance [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/insurance/life-nonlife_en.htm — Заголовок з екрану.
6. European Commission. Legislation in force [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/insurance/legislation-inforce_en.htm#committee — Заголовок з екрану.

Стаття надійшла до редакції 14.01. 2011 р.

УДК 368.01

О. О. Гаманкова, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри страхування,

О. В. Мурашко, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри страхування,

О. В. Димніч, асистент кафедри страхування,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КОНЦЕПЦІЯ «СТРАХОВОГО ФОНДУ СУСПІЛЬСТВА» В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ТЕОРІЇ СТРАХУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена критичному розгляду концепції «страхового фонду суспільства», яка виступає домінантою сучасної вітчизняної теорії страхування. Ця концепція екстраполює на сучасність уявлення радянської фінансової науки, які слабо корелюють із реаліями ринкової економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: державна страхова монополія, марксова схема розподілу сукупного суспільного продукту, страховий ринок, страховий фонд, страхування, теорія страхування.

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена критическому рассмотрению концепции «страхового фонда общества», которая выступает доминантой современной отечественной теории страхования. Эта концепция экстраполирует на современность представления советской финансовой науки, которые слабо коррелируют с реалиями рыночной экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государственная страховая монополия, марксова схема распределения совокупного общественного продукта, страховой рынок, страховой фонд, страхование, теория страхования.

ABSTRACT. This article deals with the critical consideration of the «Society Insurance Fund» conception, which is the dominant of the modern domestic insurance theory. This conception extrapolates soviet financial doctrines and is not correlative with the practicability of the market economics.

KEY WORDS: state insurance monopoly, Marx's scheme of division of GNP, insurance market, insurance fund, insurance, theory of insurance.

Теорія страхування як складова теорії фінансів набула свого розвитку наприкінці XIX — початку XX ст. Саме цей період характеризується вагомими дослідженнями у сфері страхування і видатними науковими працями, які присвятили проблемам страхування відомі представники зарубіжної і вітчизняної економічної науки — О. Бутовський, А. Вагнер, К. Воблий, С. Луневський, А. Манес, В. Потоцький, О. Шахт та ін.

Наукова думка, що сформувалася у той період, зазнала за радянської доби суттєвих трансформацій, змінивши напрямок свого розвитку і відійшовши від багатьох попередніх набутків. Високий ступінь централізації страхових відносин у зв'язку із державною страховою монополією позначився на наукових уявленнях радянських вчених-фінансистів щодо місця і ролі страхування у соціалістичній системі господарства, заснованій на державній власності на засоби виробництва.

Загальна теорія фінансів у ті часи будувалася (у тому числі) на марксовій схемі розподілу суспільного продукту шляхом формування окремих фондів цільового призначення. Ця схема, викладена Марксом у «Критиці Готської програми», «як методологічна основа застосовувалася в усіх соціалістичних країнах» [1, с. 13]. У своїй роботі К. Маркс, зокрема, зазначав, що при соціалізмі колективний трудовий дохід не може бути цілком розподілений між членами суспільства для особистого споживання трудящими. З метою забезпечення розширеного відтворення із сукупного суспільного продукту спочатку потрібно утворити фонд відтворення спожитих засобів виробництва, фонд розширення виробництва і резервний, або *страховий фонд для страхування від нещасних випадків, стихійних лих тощо (курсив наш — авт.)*. Усі ці фонди — економічна необхідність. Інша частина суспільного продукту призначена слугувати для

споживання. Але з неї також, до моменту індивідуального споживання, необхідно утворити фонд загальних витрат на управління, фонд спільного задоволення потреб (школи, установи охорони здоров'я тощо), фонди для непрацездатних (*тобто фонди соціального страхування — авт.*) [1, с. 12].

Перелік необхідних для утворення на макрорівні відповідних цільових фондів (за схемою К. Маркса) ліг в основу організації фінансів соціалістичних держав («фондова теорія фінансів»). У складі загальнодержавних фондів, як ми бачимо, К. Маркс виокремив «резервний або страховий фонд» та фонд для непрацездатних. Це стало методологічною основою для обґрунтування радянськими економістами економічної сутності та ролі страхування в соціалістичній системі господарства. Вони не заперечували значення страхування як засобу захисту від впливу несприятливих випадкових подій, але «вихід на перше місце страхового фонду автоматично переміщав на друге місце наявність ризиків як причину страхування» [2, с. 22].

Радянські автори оперували поняттями, притаманними соціалістичному господарському укладу. Такий підхід був цілковито логічним в умовах, коли не існувало приватної власності на засоби виробництва, коли фінансові ресурси не були об'єктом купівлі-продажу, коли не існувало фінансового ринку і ринку страхових послуг. За цих умов дослідження сутності страхування у рамках фінансової науки не могло ґрунтуватися на інших засадах окрім розгляду його як економічної категорії, котра виражає фінансові відносини, пов'язані із створенням страхового фонду суспільства (відповідно до марксової схеми). Переважна більшість визначень страхування, які давали радянські вчені-фінансисти, наголошувала саме на цьому моменті.

Так, наприклад, проф. І. Злобін визначав страхування як сферу фінансових відносин, пов'язану із створенням *фонду державного майнового та особистого страхування* [1, с. 30—31].

Проф. М. Шермєньов розглядав страхування як «систему економічних відносин, що виникають при внесенні страхових платежів і наданні грошової допомоги учасникам створення *страхового фонду*» [3, с. 297].

У «Фінансово-кредитному словнику» (1988 р.), страхування визначається як «система економічних відносин, яка включає утворення за рахунок підприємств, організацій та населення *спеціального фонду коштів* і використання його для відшкодування шкоди, заподіяної майну від стихійних лих та інших несприятливих (випадкових) явищ, а також для надання допомоги громадя-

нам (або їхнім сім'ям) при настанні різних подій у їхньому житті (наприклад, досягнення певного віку, втрата працездатності, смерть)» [4, с. 178].

Проф. Є. Коломін дав таке визначення: «Державне страхування — сфера економічних відносин, що виникають між державою, підприємствами, організаціями і громадянами в процесі формування і розподілу *централізованого страхового фонду* з метою відшкодування збитків і надання матеріальної допомоги» [5, с. 206].

Проф. Л. Рейтман вважав, що «страхування виступає як сукупність особливих замкнених перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування за рахунок грошових внесків *цільового страхового фонду*, призначеного для відшкодування можливого надзвичайного та іншого збитку підприємствам і організаціям та для надання грошової допомоги громадянам» [6, с. 15] (*курсив скрізь наш — авт.*).

Наведені визначення, що належали провідним радянським ученим, пов'язували економічні відносини, що складають сутність страхування, передусім, з процесом формування страхового фонду суспільства (або фонду грошових коштів). Із визначень видно, що страховий фонд — єдиний. Оскільки його створює єдина в країні державна страхова організація.

Уявлення тих років — погляд на страхування як на економічну категорію, яка виражає відносини, пов'язані з формуванням *страхового фонду* — явно або опосередковано перейшли до теоретичних узагальнень більшості сучасних вітчизняних науковців відносно сутності страхування та його економічної природи.

Так, відомий український учений проф. О. Заруба, який практично повністю підтримував погляди на страхування, сформульовані одним з фундаторів радянської теорії страхування проф. Л. І. Рейтманом, писав: «Змістом страхування є система замкнутих перерозподільчих відносин між його учасниками, об'єктом яких є формування ними *цільового страхового фонду* за рахунок грошових внесків, і відшкодування з нього можливого надзвичайного та іншого збитку застрахованих або для виплати грошових коштів громадянам у випадку втрати ними працездатності» [7, с. 8].

Цю точку зору обстоюють й інші вітчизняні вчені. Незважаючи на те, що висвітлення сутності страхування як економічної категорії характеризується широкою варіативністю дослідницьких підходів, найпоширенішим серед фінансистів є погляд, який висловлює, наприклад, проф. О. Романенко: «Страхування як економічна категорія — це сукупність особливих замкнутих пере-

розподільних відносин між його учасниками з приводу формування *цільового страхового фонду* і його використання для відшкодування збитків, заподіяних за непередбачених несприятливих обставин, а також для надання матеріальної допомоги громадянам у разі настання певних подій у їх житті» [8, с. 244] (*курсив скрізь наші — авт.*).

Проте ми схильні вважати, що демонополізація страхової справи, утворення ринкового страхового середовища вже не дають підстав щодо буквального використання суто теоретичного поняття «страховий фонд» для відображення реальних процесів, які відбуваються на страховому ринку. В практичній площині поняття «цільовий страховий фонд» втратило свій первісний зміст, оскільки замість однієї страхової організації, яка формувала зазначений страховий фонд, в умовах ринку діє багато страховиків, по відношенню до яких використовувати узагальнюючий термін «страховий фонд», на нашу думку, не є коректним.

Тому ми не можемо погодитися, наприклад, із російським ученим проф. Р. Юлдашевим, який, переводячи поняття «страховий фонд» на мікрорівень, пише: «Протиріччя між основними інтересами страхувальника і страховика вирішується утворенням страхового фонду» — і далі пояснює: «Страхова компанія не викремлює у *своєму страховому фонді* (*курсив наші — авт.*) частки для кожного свого страхувальника на випадок настання застрахованого ризику. Страховий фонд слугує усім страхувальникам даної компанії: його метою є виплата за будь-яким ризиком, що настав» [9, с. 17]. З цими дефініціями погодитися неможливо. Страхова компанія як суб'єкт підприємницької діяльності, оперує не абстрактним поняттям «страховий фонд», а конкретними поняттями «власний капітал», «страхові резерви», «нерозподілений прибуток» тощо. Страхові виплати проводяться не з абстрактного «страхового фонду», а з конкретних страхових резервів, формування яких є обов'язковим для страховика і залежить від здійснюваних ним видів страхування. Власне кажучи, це розуміє і сам автор, який пише, що страховий фонд включає статутний капітал страховика та кошти, які страховик отримує від страхувальників у вигляді внесків [9, с. 17]. Проте і тут виникають неузгодженості, оскільки, як відомо, «кошти у вигляді внесків» є джерелом формування страхових резервів: резерву незароблених премій у страховиків, що здійснюють загальне страхування, і резерву довгострокових зобов'язань у страховиків, які здійснюють страхування життя. За логікою Р. Юлдашева, ці страхові резерви є складовою частиною «страхового фонду стра-

ховика». Однак тоді є не зрозумілим, чому до складу «страхового фонду» автор не включає гарантійний фонд страховика та інші страхові резерви, джерелом формування яких не є страхові премії. На нашу думку, в даному випадку терміном «страховий фонд» автор підміняє поняття «капітал страховика», який саме і виступає гарантією виконання страховиком своїх страхових зобов'язань.

Прикладом такого ж некоректного використання поняття «страховий фонд» може слугувати й думка, яку висловлює, наприклад, вітчизняний науковець Л. Горбач. У навчальному посібнику «Страхова справа» цей автор дає схему «Страхового фонду страховика», включаючи до цього удаваного фонду цілком реальні фінансові ресурси страхової компанії (статутний фонд, гарантійний фонд, страхові резерви, вільні резерви) [10, с. 216].

Подібне до наведеного використання поняття «страховий фонд» у неспританному аспекті демонструє інший вітчизняний учений, Т. А. Ротова. Вона, на відміну від Р. Юлдашева і Л. Горбача, розглядає страховий фонд не як капітал страховика, а як страхові резерви і зазначає: «*Страховий фонд страховика (страхові резерви)* (курсив наш — авт.) має грошову форму та створюється за рахунок внесків страхувальників. Певною мірою джерелом його формування є доходи від інвестиційної діяльності страховика, в оперативному управлінні якого знаходяться отримані фінансові ресурси» [11, с. 12]. З таким поглядом Т. Ротової, у якому отожднюють поняття «страховий фонд» і «страхові резерви», ми погодитися так само не можемо.

Іншим прикладом невдалого використання абстрактного поняття «страховий фонд» є думка, яку висловлює І. Фисун, розглядаючи страховий фонд як «залучені кошти страховика» і з незрозумілих причин включаючи до цих «залучених коштів» «виплату страхових сум та страхових відшкодувань; фонд попереджувальних заходів; фонд витрат на ведення справи; фонди економічного стимулювання» [12, с. 127].

Зауважимо, що страхова компанія в умовах ринку виступає як суб'єкт підприємництва. Її діяльність регламентується відповідними законодавчими та нормативними актами, міжнародними та національними стандартами бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Фінансові показники діяльності страхової компанії, статті активу та пасиву її балансу, звіту про фінансові результати є чітко визначеними, і вони не містять статті «страховий фонд», на відміну від статей «статутний капітал», «резервний капітал», «додатковий капітал», «нерозподілений прибуток», «страхові ре-

зерви» тощо. Поняття «страховий фонд» не передбачене також жодною формою спеціалізованої звітності, яку формують як вітчизняні, так і іноземні страховики. Отже, для характеристики процесів, які відбуваються в межах діяльності кожного конкретного страховика, поняття «страховий фонд» не придатне.

Наведені приклади — ілюстрація того, як наукові дефініції ідуть врозріз із практикою, і тому набувають схоластичних рис. Отже, не заперечуючи, в цілому, суто теоретичну ідею про те, що, як зазначає вітчизняний учений В. М. Фурман, «страховий фонд є матеріально-речовим носієм категорії страхування» [13, с. 102], ми не можемо погодитися з використанням цього терміну для визначення обсягу фінансових ресурсів (капіталу у грошовій формі), якими оперує кожний конкретний страховик.

Теоретична невизначеність поняття «страховий фонд» призводить і до інших прикладів непритаманного вживання цього терміну. Так, у науковій публікації Л. Лісяк читаємо: «економічна необхідність створення *страхового фонду для захисту суб'єктів економіки кожного регіону* повинна знайти своє відображення в державній економічній і фінансовій політиці, яка б сприяла зміцненню фінансового потенціалу регіонів (*курсив наш — авт.*)» [14, с. 90]. Постають риторичні запитання: який же зміст вкладає автор статті в поняття «регіональний страховий фонд»? яким може бути механізм його створення, джерела формування і напрямки використання? який орган має опікуватись розпорядженням коштів цього фонду?

Прогалини в теоретичному обґрунтуванні необхідності і сутності страхування у ринковій економіці порівняно з економікою командно-адміністративною призводять до перекручення уявлень сучасних дослідників також до поняття «страховий фонд» на макрорівні. Прикладом таких «перекручених уявлень» є думка вітчизняного науковця В. Фурмана, який зазначає, що страховий фонд представлений «резервами грошових коштів і матеріальних засобів, що формуються за рахунок внесків учасників страхових відносин, коштів державного бюджету, добровільних відрахувань коштів, пожертв і деяких інших специфічних платежів, і призначеним для відшкодування збитків на випадок настання страхових подій, а також забезпечення соціального, пенсійного та медичного страхування» [13, с. 102]. На наш погляд, наведене цим автором «наповнення» страхового фонду виходить далеко за рамки страхування як такого. Воно відповідає, скоріше, матеріально-речовому втіленню категорії «страховий захист». У наведеному визначенні страхового фонду відбулася підміна понять. Поняття «страховий захист» набагато

ширше від поняття «страхування». Страховий захист, як відомо, забезпечується не тільки зусиллями страховиків (методом страхування), але й методом самострахування і методом створення відповідних резервних фондів на рівні держави — з метою подолання наслідків загальнодержавних лих та катастроф, а також з метою забезпечення соціального захисту непрацездатних членів суспільства (фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування). Саме для забезпечення потреб у страховому захисті (який являє собою систему заходів із попередження, подолання і відшкодування заподіяних втрат), як справедливо зазначає проф. С. Осадець, частину валового продукту необхідно спрямовувати на створення страхового фонду суспільства. При цьому, підкреслює автор, «скупний фонд страхового захисту не має зведеного чи звітнього оформлення, котре характеризувало б його розмір. Не існує і спеціального органу управління цим фондом. До фонду страхового захисту належать централізовані натуральні та грошові резерви держави, децентралізовані фонди (у частині, що використовується на покриття шкоди, завданої стихійними та іншими непередбачуваними подіями, — самострахування). А також фонди, створювані методом страхування» [15, с. 10—11].

Отже, пояснення природи страхування винятково за допомогою використання концепції «страхового фонду суспільства» призводить до необґрунтованих теоретичних узагальнень та некоректних практичних викладок. Ми вважаємо, що ця концепція потребує переосмислення. Не заперечуючи можливість її існування та використання для узагальнення макроекономічних страхових процесів, ми заперечуємо її абсолютизацію. Досліджуючи об'єктивну необхідність страхування за допомогою теорії «страхового фонду суспільства» і зосереджуючись на цьому понятті, ми залишаємо поза увагою дійсну причину виникнення страхових відносин у суспільстві: ризик.

Література

1. Финансы СССР: учебник / [авт. кол. под рук. И. Д. Злобина]. — М.: Финансы, 1971. — 375 с.
2. Шумелда Я. П. Страхування: [навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей] / Я. П. Шумелда. — [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. — Тернопіль: Джура, 2006. — 296 с.
3. Финансы СССР: учебник / [под ред. М. К. Шерменева]. — М.: Финансы, 1977. — 359 с.
4. Финансово-кредитный словарь: в 3-х томах / [гл. ред. В. Ф. Гарбузов, Н. В. Гаретовский]. — М.: Финансы и статистика, 1984. — Т. 3. — 1984. — 511 с.

5. Государственные финансы: учебное пособие / [под ред. В. М. Федосова, С. Я. Огородника, В. Н. Суторминой]. — К.: Лыбидь, 1991, — 276 с.
6. Страхование дело: учебник / [под ред. Л. И. Рейтмана]. — М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. — 524 с.
7. Заруба О. Д. Основи страхування: посібник / О. Д. Заруба. — К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1995. — 180 с.
8. Романенко О. Р. Фінанси: Підручник / О. Р. Романенко. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 312 с.
9. Юлдашев Р. Т. Организационно-экономические основы страхового бизнеса / Р. Т. Юлдашев. — М.: Издательство «Анкил». — 2002. — 248 с.
10. Горбач Л. М. Страхова справа: навчальний посібник / Л. М. Горбач. — К.: Кондор, 2003. — 216 с.
11. Ротова Т. А. Страхування: Навч. посіб. / Т. А. Ротова. — [2-ге вид. переробл. та допов.]. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. — 400 с.
12. Фисун І. Методологічні основи визначення капіталу в страховій діяльності та форми його реалізації в регіонах України / І. Фисун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». — Вип. 81—82. — 2006. — С. 126—128.
13. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку / В. М. Фурман. — К.: КНЕУ, 2005. — 295 с.
14. Лисяк Л. Розвиток страхування як фактор зміцнення фінансового потенціалу регіонів / Л. Лисяк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». — Вип. 81—82. — 2006. — С. 89—90.
15. Страхування: підручник / [керівник авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець]. — Вид. 3-тє, без змін. — К.: КНЕУ, 2006. — 599 с.

Стаття надійшла до редакції 14.01. 2011 р.

УДК 336.71

Т. В. Запаранюк, здобувач кафедри
банківської справи Тернопільського національного
економічного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІДКРИТОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто негативну дію факторів зовнішнього впливу на реалізацію монетарної політики центрального банку, визначено напрями оптимізації основних інструментів грошово-кредитного регулювання економіки в умовах світової фінансової кризи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: монетарна політика, центральний банк, рефінансування, обов'язкові резерви, процентна ставка, фінансова криза.